

**KARAYCANIN BUGÜNKÜ DURUMU:
MYKOLAS FİRKOVİÇIUS İLE MARK LAVRİNOVİÇIUS'LERİN ANISINA**

Prof. Dr. Timur KOCAOĞLU*

ÖZ

Karayca'yı konuşanların sayısının oldukça azalması dolayısıyla bu dili yeniden yaşatmaya çalışmanın artık çok geç olduğu bir dönemde, Mykolas Firkovičius and Mark Lavrinovičius'lerin 1985 ile 2011 yıllarında yaptıkları bilimsel çalışmalar Karay dili açısından çok önemlidir. Firkovičius çalışmalarında Karay yazı dilinin tümce kuruluşunda Türkçe özelliğini saklamaya çabalarırken, Lavrinovičius de daha da mükemmel bir Rusça-Karayca Sözlük, Karayca dil kursu kullanması ile çeşitli dil metinleri yayımladı. Bu yazıda Karayların Litvanya ve Polonyadajki tarihleri, dinleri ile Karay yazın dilinin 1930'lardan günümüze kadar gelen durumu konusunda bilgi veriliyor.

Anahtar Kelimeler: Karay Türkçesi, Karayca, Karaylar

**THE PRESENT SITUATION OF THE KARAY LANGUAGE HIGHWAY:
ANALYSIS OF MYKOLAS FIRKOVICIUS AND MARK LAVRINOVICIUS**

ABSTRACT

The scholarly contributions made by both Mykolas Firkovičius and Mark Lavrinovičius between 1985 and 2011 for the Karay language were very important, despite the fact that it was too late to revive the Karay language due to the very few speakers of this language. Firkovičius tried to preserve the Turkic character in the syntax of the Karay literary language in his works, while Lavrinovičius compiled a better Russian-Karay dictionary, a Karay-language course book, and several textbooks in Karay. The article also provides general information on the history of the Karays in Lithuania and Poland, their religion, and state of the Karay literary language since the 1930's.

Anahtar Kelimeler: Karay Turkish, Karaim Language, Karays

1.0 Giriş

Karayca artık dilbilimde "Yok Olmaya Yüz Tutmuş Diller" (Endangered Languages) denilen sınıflandırmaya giren bir Türk dilidir. Bu Türk dili ile ilgilendiğim yıllarda hem Karayca'yı çok iyi düzeyde bilen, hem de Litvanya'daki Karayların dini önderi görevini birbiri arkasından sürdüren iki Karay aydını ile tanışarak, çeşitli aralıklarla onlarla Karayca üzerine onlarla çalışma yaptım. Onlardan ilki Ullu Hazzan Mykolas Firkovičius (1924-2000) – yılları arasında Hazzanlık yaptı. İkincisi de Mark Lavrinovičius (1938-2011) – yılları arasında Hazzanlık yaptı. Litvanya Karayları arasında Karayca'yı çok yüksek düzeyde bilen bu iki kişi 1989-2011 yılları arasında çok sayıda eserleriyle Karayca'yı kendi toplumları arasında yaşatmaya çalıştılar. Bu iki Karay aydınının ölümlerinden sonra, Karayca'yı konuşanların azalmasıyla bu dilin yitmeye doğru yüz tutması artık durdurulamaz da, onların bu alandaki yorulmaz bilmes çabaları önünde saygıyla eğilmek gerekir. Her ikisinin bu yazı sonundaki "Yararlanılan Kaynaklar"da belli başlı eserleri gösterilmiştir. Mark'ın kızı Diana'nın

* Michigan State University, James Madison College, ABD, timur@msu.edu

verdiği bilgiye göre, babasının aşağıdaki dört ayrı çalışması da kızı tarafından ilerde yayımlanacaktır:

Mark Lavrinovich, Aziž Jazyšnyn Jomachlary. 117 s.

Mark Lavrinovich, Bir Bar Ėdi. 376 s.

Mark Lavrinovich, Karaj Tili Otuz Siegiž Sahat Aşyra. 294 s.

Mark Lavrinovich, Karyndaşlarymyznyn Chaznasy. 268 s.

1.1 Karaycanın Cümle Yapısı Konusundaki Karmaşık Durum

Mykolas Firkovičius'ün eserlerinde sıkça karşılaştığımız ve özellikle de bilinçli olarak yapıldığına inandığımız cümle yapısı modeli üzerinde durmak istiyorum. Çünkü Firkovičius'ün bu cümle yapısı örneği 1930'lardan günümüze kadar gördüğümüz başka Karayca eserler ve özellikle de dinî eserlerdeki cümle yapısı örneğinden çok farklıdır. Bu kısa çalışmamda bu konuda kesin bir sonuç bildirmekten çok, Firkovičius'ün yaygınlaştırmaya çalıştığı cümle yapısı örneğini başka Türkologların görüşlerine sunmak istiyorum.

Kendisi aslında inşaat ve üretim mühendisi olarak uzun yıllar görev yapmış olan Mykolas Firkovičius 1990'larda çok sayıda önemli eser yayımladı. Onun bu eserleri bütün 20. yüzyıldaki Karay dili yayımları arasında ayrı bir konuma sahiptir. Firkovičius yalnızca hem dinî hem de dinî olmayan konularda çok sayıda eser vermiş verimli bir yazar değil, aynı zamanda bu eserlerinde Karay edebî dili konusunda çok önemli katkılar yapmış bir kişidir. İşte, bu çalışmamda üzerinde duracağım nokta, onun eserlerinde karşımıza çıkan Karay edebî dilinin niteliğidir.

Karayca ile ilgili dilbilgisi kitap ve araştırma yazılarında, Litvanya ve Polonya Karayları (Karaimleri)'nin yazı dilindeki cümle yapısının, fiil ve yüklem cümlelerinin sonunda olmasını zorunlu kılan genel Türk dili cümle yapısına çoğunlukla uymadığı özellikle belirtilmiştir (Musaev 1977; Musaev 2004; Kazan 2002). 1930'lardan günümüze kadar gelen Karayca yayınlardaki cümle yapısını incelediğimizde, gerçekten de Karayca metinlerdeki cümle yapısının genel Türk cümle yapısına uymazlığı durumunun yaygın olduğunu görürüz. Özellikle de, dinî metinlerde bu uymazlık oranı daha büyüktür. Böyle uyumsuzluk durumlarında fiil veya yüklem cümle sonu yerine, cümlelerin başında veya ortasında yer alır.

Mykolas Firkovičius 1996 yılında yayımladığı *Mén Karayca Ürenem* (Ben Karayca Öğreniyorum) adlı kitabının önsözünde, Karay cümle yapısındaki bu durumun İbranice Eski Ahit metinlerinin Karaycaya İbranice cümle yapısını koruyarak yapılan çevirilerden kaynaklandığını aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

Uzun yüzyıllar sürecinde, dinî ve seküler Karaim edebiyatında Karaim yazı dili günlük konuşma dili yerine çoğunlukla Türk diliyle hiç ilgisi olmayan İbrani dilindeki Eski Ahit'ten yapılan kelime kelimesine çeviriler yüzünden bozulmaya uğradı. (Firkovičius 1996: 32)

Firkovičius ile 1999 yılında yaptığımız bir görüşmede, dinî âyinler sırasında Karay Ulu Hazanlarının (dinî önderlerinin) *Eski Ahit* kutsal kitabını İbranice okurken, bir yandan da okuduklarını İbraniceden Karaycaya anında çevirdiklerini söylemişti. Bu

gibi anında simültene çeviriler, doğal olarak, Karay dili cümle yapısında değişiklikler meydana getirdi ve zamanla İbrani dili cümle yapısı Karaycada yerleşmeye başladı. Bunu bir duadan örnekle gösterebiliriz:

Maxtav béremin Ténrige har vaxt (Firkovičius 1998: 24)

(Yüceltirim Tanrıyı her vakit)

Yukarıdaki örnekte “Maxtav béremin” yüklemine cümle başında yer alışı genel Türk cümle yapısına uygun değildir. Bu cümlenin genel Türk dili cümle yapısına göre aşağıdaki 2 ayrı örnekten biriyle kuruluşu daha uygun olurdu:

1. Ténrige har vaxt maxtav béremin.
2. Har vaxt Ténrige maxtav béremin.

Her iki örnekte de “Maxtav béremin” yüklemi cümle sonunda yer alıyor.

Kazak Türklerinden olup Karayca üzerinde çok araştırma yapmış ve birçok eser yayımlamış olan Kenesbay Musayev Karay dilinde 3 çeşit cümle yapısının bulunduğunu bildirir: Biri günlük hayatta kullanılan Karay konuşma dili, ikincisi dinî eserlerdeki Karay dili ve üçüncüsü ise çağdaş Karay yazı dili. Musayev’e göre, Karay dinî eserlerinin dili İbranî cümle yapısına çok yakın bir görünüm verir. (Musayev 1977: 69).

Musayev Karayca ilgili bu son eserinde Karay cümle yapısını ayrıntılı olarak inceler. Musayev ayrıca, Karay dili ve cümle yapısı üzerindeki Eski İbranice, Rusça, Polonyaca, Ukrayince gibi çeşitli dillerin etkilerini gösterir (Musayev 2004, s. 77-97).

Musayev kitabındaki çok sayıda örnekle genel Türk diline uygun cümle yapılarının nasıl olması gerektiğini açıklamaya çalışır. O örneklerden biri de şudur: ***Aytat ol maya bugün*** (*Söylüyor o bana bugün*). Musayev’e göre, bu örnek Hint-Avrupa dili cümle yapısına uygundur: ÖFN (Özne – Fiil – Nesne). Bu cümlenin genel Türk cümle yapısı olan ÖNF (Özne – Nesne – Fiil) sıralanışında olması gerekirdi: ***Ol maya bugün aytat*** (O bana bugün söylüyor).

Yirminci yüzyılın ilk yarısında Karay dilindeki yayınlarda (şiir kitapları, hikayeler, piyesler ve dergiler) büyük bir artış görüyoruz. En önemli Karayca süreli yayın Lusk şehrinde 1931-1939 yılları arasında 12 sayı çıkmış olan ***Karay Awazy*** (Karay Sesi) adlı dergidir. Karay aydınları, yazarları, şairleri ve bilim insanlarının en önemlileri bu dergide yazdılar. Bu dergideki çeşitli yazıların dil açısından incelenmesiyle Karay yazı dilinin 1930’lardaki durumunu öğrenebiliriz. ***Karay Awazy*** dergisinin ilk sayısında yayımlanan “Uchuwcułarymyzga” (“Uxuvçularımızğa”: Okuyucularımıza) adlı önsözün girişindeki ilk üç cümle şöyle:

Karay Latin alfabetiyle:

Bigin k’erdi jaryhyn kinnin burunhu kitaby karaj-wachtlyknyn. Biginden karaj-dzany kiçlirek urunma başladı. Jazyłsyn bu kin siznin sahsynyzda!

(Karaj Awazy, No: 1, 1931, s. 1).

Ortak Türk Latin alfabetiyle:

Bigin kerdi yarığın kinnin burunğu kitabı karay-vaxtlıknın. Biginden karay-canı kiçlirek urunma başladı. Yazılsın bu kin siznin sağısınızda!

Türkiye Türkçesi çevirisi:

Bugün gördü gün ışığını ilk kitabı Karay süreli yayınının. Bugünden [itibaren] Karay ruhu güçlü olarak coşmaya başladı. Yazılsın bugün düşüncenizde!

Yukarıdaki üç cümlede iki çeşit cümle yapısı var: Biri genel Türk cümle yapısına uygun olanı (ikinci cümle), ikincisi ise, genel Türk cümle yapısına uygun olmayanı (ilk ve üçüncü cümleler). İkinci cümlede “urunma başladı” (coşmaya başladı) yüklemi doğru olarak cümlenin en sonunda yer alıyor. Ancak, birinci ve üçüncü cümlelerde ise, “kerdi” (gördü) ve “yazılsın” fiilleri cümlelerin başına doğru (1. cümle) ve başında (3. cümle) yerleştirilmiş.

Özellikle, ilk cümle “Bigin kerdi yarığın kinnin burunğu kitabı karay-vaxtlıknın” (Bugün gördü ışığını günün ilk kitabı Karay süreli yayınının) genel Türk cümle yapısı bakımından çok sorunludur. Yalnızca fiil cümle başına doğru kaymış değil, aynı zamanda cümlenin başka öğeleri de düzensiz bir şekilde dağıtılmış:

Bigin // kerdi yarığın kinnin // burunğu kitabı karay-vaxtlıknın.

(Bugün // gördü ışığını günün // ilk kitabı Karay süreli yayınının).

Eğer biz bu ilk cümleyi aşağıdaki gibi iki şıkta alt alta sıralarsak, ikisi arasındaki açık fark rahatça görülebilir (“A” şıkkı, *Karay Awazı* dergisindeki cümle, “B” şıkkı ise, o cümlenin genel Türk cümle yapısına uygun olarak yeniden düzenlenmiş örneğidir):

A: (*Türk cümle yapısına aykırı*):

Bigin kerdi yarığın kinnin burunğu kitabı karay-vaxtlıknın.

(Bugün // gördü ışığını günün // ilk kitabı Karay süreli yayınının).

B: (*Türk cümle yapısına uygun*):

Bigin karay-vaxtlıknın burunğu kitabı kinnin yarığın kerdi.

(Bugün Karay süreli yayınının ilk kitabı gün ışığını gördü).

İkinci B şıkkında, Karayca *karay-vaxtlıknın burunğu kitabı* (Karay süreli yayınının ilk kitabı) tümcesine “Bigin” (Bugün) kelimesinden sonra yer verilmekle, genel Türk cümle yapısına uygunlaştırılmıştır.

1930'lardaki Karay yazı dilinin en iyi örneği olan *Karay Awazı* dergisinde basılmış yazıların hemen hepsinde bu iki tip cümle yapısı karşımıza çıkıyor: Türk cümle yapısına uygun olmayanlar (daha çok) ile uygun olanlar (daha az).

Eski İbranice ve Slav dillerinin Karayca cümle yapısı üzerindeki olumsuz etkisinden söz eden Firkavičius daha eski Karay elyazmaları ve Karay halk edebiyatı örneklerinin önemi şöyle belirtir:

Bana gelince, ben Karaimceyi çocukluktan ailemin içinde ve savaş öncesi Trakai şehrindeki ilkokulda öğrendim. Karaimceyi Kenese'de de duydum. Karayca

bilgimi daha da artırmak ve artık kullanılmayan eski gramer şekillerini yeniden canlandırmak için 18. ile 19.uncu yüzyıllara ait elyazmalarını inceledim. Benim düşünceme göre, bu elyazmalarının birbiriyle karşılaştırılması sonucunda, elyazmaları ne kadar geriye gitse onların dili daha arıca, deyimsel ifade zenginliği daha fazla ve yabancı ödünç kelime sayısının ise, daha az olduğu anlaşılmaktadır. Bizim günümüze kadar gelen halk edebiyatı örnekleri de, eski köklerini ve başka Türk dillerine olan uygunluklarını daha iyi göstermektedir. (Firkovičius 1996: 32).

Bu yüzden, Firkovičius özellikle Karayca gramer kitabında, genel Türk cümle yapısına uygun Karayca örneklerden çokça verir. Bunun dışında, Firkovičius hem dinî, hem de seküler eserlerine yazdığı önsözlerinde de, genel Türk cümle yapısına uygun cümleler kurmuştur. Firkovičius'ün aşağıdaki Karayca cümlesinde "özne"yi altı tek çizgili, "nesne"yi altı noktalı çizgi ve "fiil"i ise altı çift çizgili olarak vererek, bu cümlenin genel Türk cümle yapısına uygunluğunu görebiliriz:

İnamlı atalarımız, biyik da aqıllı üvretkenlerimiz öz tuvmuş Karay tilinde Ténrige yalbarır édiler, maxtavlar çozar édiler dahı bizge-de éski Karay qol yazışlarını kaldırdılar.

Türkiye Türkçesiyle:

(İmanlı atalarımız, büyük ve akıllı öğretmenlerimiz kendi ana dilleri Karaycada Tanrıya dua ederlerdi, ilahiler okurlardı, dahası bize eski Karay elyazmalarını bıraktılar.) → (Firkovičius 1998: 5-6; Kocaoğlu 2006: 124)

Merhum Firkovičius'ten Karayca günlük konuşma dilinden örnek olarak 700 cümle hazırlamasını 1999 yılında rica ettiğim zaman, o Karayca günlük konuşma dilindeki cümleleri mümkün olduğu kadar genel Türk cümle yapısına uygun olarak hazırlamaya özen göstermişti. Firkovičius'ün o cümlelerini daha sonra ben 2006 yılındaki kitabımda yayımladım: *Karay: The Trakai Dialect* (Kocaoğlu 2006: 42-120).

Aşağıdaki örnekler Mykolas Firkovičius'ün Karayca öğrenme kitabından almıştır (Firkovičius 1996):

Kim anda kaçat? Anda maçi kaçat.

(Kim orada koşuyor? Orada kedi koşuyor)

Né bunda yatat? Bunda alma yatat.

(Burada ne duruyor? Burada elma duruyor)

Ol kimniñ atasy? Ol ménim atam.¹

(O kimin babası? O benim babam)

Séñ ménim üstüne bahınmıs. Köleriyni yanğa kayyras.

¹ Bu yazıda Karaycadan verilen örneklerde bazı ünsüz seslerden sonra gelen inceltme işaretleri (ń, ľ, ĺ, ž gibi) bugünkü Karay Litvanya Latin alfabesinde ince ünsüzler için ayrı harfler olarak kullanılıyor.

(Sen bana bakmıyorsun. Kızlerini yana kaçıyorsun)

Dima kayıknı alsın, béré any kél'tirsiń da kazıxka kip anı baylasın.

(Dima kayığı alsın, buraya getirsin ve kazığa sıkıca bağlasın)

Atalarımız karay dinimizni bizge üvretedirler.

(Atalarımız Karay dinimizi bize öğretirler)

Köklerniń bir Küçlü Téhrisi bart.

(Göklerin bir Güçlü Tanrısı var)

Uşpu kiçi tüzüvüm, karay tiliniń bunyatı, süver Biyçemniń Anamnın, abaylı da kérti karay katın kişiniń, sıylı adın sağındırsın!

(İşte bu küçük çalışmam, Karay dilinin temeli olan sevgili Hanım Anamın, saygın ve gerçek Karay kadınının adını ansın)

Téhriniń boluşluğuba uşpu kiçi tüzüvümnü "Mén karayçe ürenem", karay tiliniń bunyatın, kipletmek üçün Trochtağı karayların tuvmuş sözüń, küçüme köre yazdım.

(Tanrının yardımıyla, işte bu küçük çalışmam "Ben Karayca Öğreniyorum"u, Karay dilinin temelini, Trakai'daki Karayların ana dilini sağlamlaştırmak için gücüme göre yazdım)

Karay tili adétlerimiz bıla birdeń altı yuż yıl tékli bunda Lietuva Biyligińde bizni tuttu, köńderdi, bavlaştırdı.

(Karay dili geleneklerimizle birlikte altı yüzyıldan beri burada Litvanya devletinde bizi sakladı, yönlendirdi, perçinleştirdi)

Saygıdeğer ruhanî önder, değerli bilim insanı ve yazar merhum Mykolas Firkovičius 1990.ıncı yıllarda Karay yazı diline daha önce görülmemiş düzeyde büyük katkılar yapmıştır. Onun en önemli katkısı Karay yazı dilindeki cümle yapısını genel Türk cümle yapısına mümkün olduğu kadar uygunlaştırma çabasıdır. Firkovičius'ün bu çabaları maalesef bugüne kadar Türkoloji ve özellikle Karayca ile uğraşan bilim insanları tarafından değerlendirilmiş değildir. Mykolas Firkovičius'ün eserleri üzerinde bu konuda daha derinlemesine araştırma ve incelemeler yapılması gerektiğini bir kez daha vurgulamak isterim.

Bu yazının ikinci yarısında Karayca ile Karaylar konusundaki elimizde olan daha genel bilgileri paylaşmak istiyorum.

1.2 Karaycanın Türk Dili İçindeki Yeri

Karay (Karayim) Türk dilinin kollarından biridir. Karayca kendisine yakın olan Karaçay-Balkarca, Kumukça ve Kırım Tatarcası ile birlikte Batı Kıpçak Türk lehçe grubunda bulunur. Türk dilinin 21 kolu genellikle altı lehçe grubuna ayrılır:²

1. Karluk: Özbekçe, Uygurca

2. Oğuz: Türkiye Türkçesi, Gagauzca, Azerbaycanca, Türkmençe

3. Kıpçak: Tatarca, Kırım Tatarcası, Başkurtça, Kazakça, Karakalpakça, Nogayca, Kumukça, Karaçay-Balkarca, Karayca, Kırgızca

4. Altay: Tuvaca, Hakasça, Altayca

5. Yakut: Yakutça (Sahaca)

6. Bulgar: Çuvaşça

Karaycanın üç ağızı var: 1) Trakai Karaycası, 2) Haliç (Galicia)-Lutsk Karaycası, 3) Kırım Karaycası. İlk iki ağız üçüncüsü olan Kırım Karaycasına nazaran Karaycanın sözcük varlığını ve gramer özelliklerini daha iyi saklamışlardır. Ancak, Trakai Karaycası ile Haliç (Galicia)-Lutsk Karaycası arasında fonetik ayrılıklar vardır.

1.3 Karaycanın Bugünkü Durumu

Bugün Karayca yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Litvanya'da yaşayan Karayların çoğu Karaycayı Kenesa adlı ibadethanelerinde yapılan dini törenleri sırasında anladıkları halde, onu günlük hayatta kullanmazlar. Karayca konuşabilen veya en azından anlayan kişilerin tam sayısı belli değildir, ama çeşitli araştırmacılara göre bu sayı 25 ile 50 kişi arasındadır. (Harviainen 1995; Csató-Nathan 2003; Carlson 2003) Çeşitli ülkelerde yaşayan Karaylar artık aktif olarak Karayca konuşmasalar da, onların arasında anadilini çeşitli düzeylerde bilenler vardır. Karaycanın korunması ve yaşatılması için özellikle Litvanya'da bazı toplumsal ve bilimsel ilgi ve çalışmalar artmaktadır.

1.4 Karay Adı:

“Karay” ve “Karaim” kelimeleri İbranicedeki “okumak” anlamındaki “kara” (**qara**) kökünden türemiştir (Arapçada **iqra**). **Qarai** ve onun çoğulu olan **qaraim** (קראים) kelimelerinin anlamı “okuma”, özellikle de “Eski Ahit’in kutsal yazısını okuma otoritesini kabul etme”dir. (Zajaczkowski 1961: 11) “Karaim” (Türkçede “Karayim”) adı dünyadaki bütün Karayimler için dinsel grup adı olarak yaygın biçimde kullanılırken, bu grubun dinsel inancı da “Karaizm” veya “Karait Dini” (Karait Religion) olarak adlandırılıyor. “Karay tili” (Karay dili) veya “Karayçe” (Karayca) terimleri ise, yalnızca Türk asıllı Karaylar tarafından kendi anadilleri için tercih edilmektedir.³ Yaygın olarak kullanılan Karaycadaki “Karaimler”, Türkçedeki “Karayimler”, İngilizcedeki “Karaims”, Rusçadaki “Караимы” (Karaimy) terimleri anlam bakımından aslında yanlış kullanımlardır, çünkü

² Aşağıdaki listeye yalnızca 21 Türk yazı dili alındı. “Yazı dili”ne sahip olmayan, yalnızca “konuşma dili” olarak kullanılan Halaçça, Salarca, Füyü-Kırgızcası, Aynuca ve başka Türk konuşma dilleri ise bu listeye alınmadı.

³ Karayların bir önceki Ulu Hazzanı Mykolas Firkovičius kendi eserlerinde “Karay” sözünü ısrarla kullanmıştır: Mien Karayçe Ürianiam [Ben Karayca Öğreniyorum] in 1996, Karaj Diñlilianiñ Jalbarmach Jergialiari [Karay Dindarlarının Dua Kitabı], 1998 ve 1999’da yayımlanmış iki cilt.

“Karaim” kelimesi zaten çoğul anlamındayken, bu dillerde bu kelimeye ikinci bir çoğul eki getirilmektedir.

1.5 Karaylar ve Sayıları

Dünyada Karayim (Karait) dininde olanlar için 40 ile 50 bin sayısı verilmektedir.⁴ Karayimlerin büyük çoğunluğu Türk değildir. Kendilerini Türk sayan Karaylar (Karayimler) ise, yalnız 2 bin kadardır. Türk olmayan Karayimler şu ülkelerde yaşamaktalar: İsrail (20,000), Mısır (5,000), ABD (2,500), Kanada (200) ve Fransa (150). Türk Karaylar ise, şu yerlerde yaşarlar: Litvanya (230), Polonya (50), Ukrayna (1,200; ağırlıklı olarak Kırım), Rusya (680) ve Türkiye (İstanbul: 50). Türk Karaylarından az sayıda Orta Doğu’da (İsrail), Avrupa (özellikle Fransa), ABD, ve Kanada’da olanlar vardır.⁵

1.6 Karay Dini

Dinsel yönden, Karayimlerin inandığı *Karaizm* Talmud’u Kabul etmez ve bu Karaizmin dünyadaki genel Hahamlık Yahudiliğinden ayrıldığı en önemli husustur.⁶ Karaizm dinini Hazreti Musa soyundan gelen Anan ben David adlı bir kişi 760 yılı civarında genel Yahudi dininden ayrı olarak kurmuştur ve kısa zamanda Mısır, Filistin, Mezapotamya ve Anadolu’da bu din yayılmıştır. Bugün Türk olan Karayların Karay dininde ise, İslam dinin Mutakallim ve Mutazilite felsefe doktrinleri ile Hanefi mezhebinin yasal prensiplerinin etkili olduğu da belirtilir. Hahamlık Yahudiliğine aykırı olarak, Türk Karayları Hazreti İsa ve Hazreti Muhammedi Hıristiyan ve İslam dinin peygamberleri olarak sayarlar. (Kobeckaité 2003: 8)

Karaizm’in doğuşundan çok kısa bir süre önce, Hazar Türk devletinde Yahudilik resmî din olarak 740’da ilan edildi. Hazar Kağanı Bulan ve onun aristokrat çevresi Yahudiliği benimsemiş olsa da, Hazar imparatorluğundaki halk arasında çeşitli dinde olanlar vardı: Türk Gök-Tanrı dini, Hıristiyanlık, İslam ve Yahudilik. Tarihçi Peter Golden Hazar Kağanının Yahudiliği resmî din olarak seçmesinin nedenini **Hazar Araştırmaları** adlı eserinde politik açıdan şöyle yorumlar: “Hazarların Yahudiliği benimsemesi, onların Halifelik ve Bizansla olan ilişkilerinde Hazarlara belli bir özgürlük kazandırmıştır. Hazarların Hıristiyanlık veya Müslümanlığa geçişi ise, bu özgürlüğü kısıtlardı”. (Golden 1980: 15)

1.7 Karayların Kökeni

⁴ Onbeşten fazla ülkede yaşayan Karayimlerin hepsi için onların İkinci Dünya Savaşından bu yana bir yerden başka yerler yaptıkları göçleri, ölümleri, doğumları, kendi dinlerinden başka dindeki kimselerle evlenmeleri, din değiştirmeleri konusunda elde sağlıklı bilgilerle istatistiksel veriler bulunmuyor.

⁵ Resmî istatistiklere göre, Çarlık Rusyası’ndaki 1897’de 12,894 Karay vardı: Harviainen 1995 (ayrıca: www.hf-fak.uib.no/institutter/smi/paj/Harviainen.html).

⁶ Bazı yazarlar Karaizm’i “Karait Yahudilik” (Karaite Judaism) olarak adlandırır ve bunun bir Yahudilik kolu olarak belirterek [Tanakh](#)’a dayandığı Yahudiliğin Sözlü Yasa’sı (Oral Law)’nu redettiğini açıklarlar. Sözlü Yasa denilen Mishnah and [Talmud](#)’a dayalı [halakha](#) denilen yasal dinsel amellerdir. Karait Yahudiliğinin ayrıntılı açıklaması için şu esere bak.: An Introduction to Karaite Judaism: History, Theology, Practice, and Custom. New York: An al-Qirqisani Center Publication, 2003.

Hazarlar bir Türk boyuydu ve onlar önceki Hun dalgası (Oğurlar, Sabirler, Avarlar, Bulgarlar ve başka Türk boyları) ortasında veya arkasından Ural dağlarını aşarak Avrupa'ya ayak basmışlardır. Onların adı çeşitli kaynaklarda 6. yüzyıldan itibaren anılmaya başlanır. Hazarlar kısa bir zamanda Hazar denizinin Türkistan'daki doğu kıyılarından Karadeniz'in kuzey-doğu kıyılarına ve Kırım, bugünkü Ukrayna'nın büyük bir bölümüne, Kafkasya'nın kuzeyinden Anadolu'nun kuzey-doğu yörelerine kadar çok geniş bir imparatorluk kurdular. Hazar devleti 10. yıl ortalarından sonra düşüşe geçerek, topraklarını kaybetmeye başladı ve 11. yüzyıl başında dağıldı.⁷ Hazar denizinin adı da Hazarlardan gelir.

Türk Karayları kendilerinin Hazar Türklerinden geldiklerine inanırlar. Hazar dönemine ait Türk dilinin elde yazılı belgeleri olmasa da, bugünkü Karayca ile Karaçayca-Balkarcada var olup da, Türk dilinin başka kollarından farklı olan özelliklerin Hazar Türkçesinden geldiğini ileri sürenler olmuştur. Polonya'daki Karay asıllı Türkolog Ananiasz Zajaczkowski Hazar-Karay ilişkisi üzerinde ayrıntılı olarak durduktan sonra, 1961'de kesin bir dille şu sonuca varır: "Karayimlerin kendilerini Hazarların gerçek varisi olarak saymalarına hakları vardır." (Zajaczkowski 1961: 23) Ancak, Hazarlar dışında, daha sonraki yüzyıllarda bu bölgelerde egemen olan Peçenek ve Kuman Türklerinin de Karayların oluşumundaki varlıkları inkar edilemez. Karl H. Menges'e göre, "dilsel yönden, kuşkusuz Kırım ve Litvanya'daki Karayların önemli bir bölümü Kuman asıllıdır." (Menges 1968: 35) Karaylar üzerine çalışan Fin bilgini Tapani Harviainen, dikkatimizi önemli bir noktaya çeker: "Karadeniz kıyılarındaki bazı Türk boyları 12. yüzyıldan önce Karaizmi benimsemişlerdir. Türk boylarındaki bu din değişimi, bu olaydan bir kaç yüzyıl önceki Hazarların Yahudiliği öyküsü ile karıştırılmamalı." (Harviainen 1995) Dr. Halina Kobeckaitė Karayların millî benliğini şöyle tanımlar: "Karayim etnik benliği onların millî bilinciyle oluşmuştur. Bunlar benlik, tarihsel geçmiş, etnik Türklüğe dayalı dil, din, ruhsal ve kültürel gelenektir." (Kobeckaitė 2003: 7) Karay dilinin Karayların millî benliğinin korunması ve yaşatılmasındaki önemli rolünü Karina Firkavičiūtė şöyle vurgular: "Karayim *aksakalları* (yaşlıları) kendilerinin Litvanya'da uzun süre varlıklarını sürdürmelerini, din ve geleneklerden sonra, anadilin, kendi halklarına benlik ve kişiliklerini korumada başlıca etken oluşuna bağlarlar. Halk kendi dilini korudu ve dil ile onun yazılı kaynakları da halkı komşu milletlerin içinde erimekten kurtardı." (Firkavičiūtė 1997: 14)

⁷ Konumuzla doğrudan ilgili olmasa da, Aşkenaz Yahudileriyle ilgili tartışmalı bir konuya değinelim: Yahudi asıllı İngiliz yazar Arthur Koestler Thirteenth Tribe: Khazar Empire and Its Heritage (1976; Onüçüncü Kabile: Hazar İmparatorluğu ve Onun Mirası) adlı popüler kitabında, Doğu Avrupalı Aşkenaz Yahudilerin kökenini Hazar Türklüğüne bağlayınca Yahudiler arasında büyük tartışmalar doğurmuştu. Aşkenaz kökenli Kanadalı genç tarihçi Kevin Alan Brook Jews of Khazaria (1999) adlı kitabında bu konuyu çeşitli belge ve buluntularla yeniden tartışmaya açtı. Doğu Avrupalı Yahudilerin "hem Hazarlar hem de başka dönemler ve eski Yahudilerin torunları" olduğunu ileri süren Kevin kitabını şu dilekle bitirir: "The Khazars were an extraordinary part of Jewish experience – and memory of them must never again be forgotten. As twenty-first century dawns, those of us who are Askenazic Jews have right, as well as obligation, to rediscover and reclaim our unique, mixed heritage. Many of us are, indeed, heirs to great Khazar Empire that once ruled Russian steppes." [Hazarlar Yahudi deneyiminin olağanüstü bir parçasıdır – ve onların anısı hiç bir zaman unutulmamalı. Yirminci yüzyıl kapanırken, biz Aşkenaz olan Yahudiler kendi özel ve karışık geleneğimizi yeniden bulma ve ona sahip çıkma hakkına sahibiz ve aynı zamanda buna mecburuz.] (Brook 1999: 305-306).

1.8 Litvanya Karayları

1997'de Litvanya'daki Karaylar buraya gelerek yerleşmelerinin 600.üncü yılını kutladılar.(Kobeckaitė 1997) Onların Litvanya'daki tarihleri Büyük Dük Vytautas (1350 - 27 October 1430)'ın Altın Orda'ya karşı 1397-1398 yılında yaptığı savaş sonrasında Kırım'dan birkaç yüz Karayla birkaç bin Tatarı Litvanya'ya getirmesiyle başlar.⁸ Dr. Kobeckaitė Karayların Litvanya'daki tarihini şöyle özetler:

“İlk yüzyıl, Karayimler Trakai kalelerini korudular, sonradan çiftçilik, at yetiştirme, ticaret ve sanatla uğraştılar, ve zamanla Litvanya hayat tarzına o kadar uyum sağladılar ki, artık yerli halktan farkları kalmadı. 1441'de Litvanya Büyük Dükü ve Polonya Kralı Kazimieras Jogailaitis Trakai Karayimlerine Magdeburg haklarını verdi. Karayim topluluğu bu kendi özel hükümetini kurma hakkından 18. yüzyılın sonuna kadar yararlandı. İdarî ve hukukî güce sahip Karayim topluluğunun başkanı doğrudan Dük'e bağlıydı. Daha sonra kuzey Litvanya'ya yayılan Karayim yerleşimleri de bu topluluğun bir parçasıydı. Litvanya Büyük Dükülüğünde yaşayan bütün Karayimler bu başkanın tebasıydı. O başkan topluluğun bütün üyeleri tarafından seçilir ve Litvanya Büyük Dükü'nün izniyle Palatine tarafından onaylanırdı. Başkan Karayimlerin ülkedeki resmî temsilcisiydi.” (Kobeckaitė 2003: 7)

Daha sonara, Avrupa haritasındaki siyasi değişmeler, iki dünya savaşı, Litvanya ve Ukrayna'nın Sovyetler Birliği tarafından işgali, Doğu Avrupa'da komünist bloğunun kurulması ve başka olaylar Karaylar ve onların kültürleri üzerinde olumsuz etkiler bıraktı.

Karaylar konusunda Litvanya İstatistik İdaresi'nin 1997 yılında yaptığı bir araştırmaya göre, ülkede 257 Karay vardı ve bu sayının 132'si erkek ve 125'i kadındı:⁹

	Karaimler		Erkek		Kadın	
	toplam	%	toplam	%	Toplam	%
Toplam	257	100	132	100	125	100
16 yaş altı	32	12.4	14	10.6	18	14.4
16-29 yaşlar	38	14.8	21	15.9	17	13.6
39-39 yaşlar	30	11.7	17	12.9	13	10.4
40-49 yaşlar	31	12.1	17	12.9	14	11.2

⁸ Zajaczkowski 1961 (s. 69) bu sayının 483 Karay ailesi (en azından 1,932 Karay) olduğunu belirtse de, başka kaynaklar ise 380 Karay ailesi (en azından 1,520 Karay) ile birlikte 3 ile 4 bin Tatarın Litvanya'ya getirildiğini bildirir. (www.daugenis.mch.mii.lt/paveldas2000), Kobeckaitė 1993: 26)

⁹ Karina Firkavičiūtė, Pavel Lavrinec, Izraelis Lempertas, Grigorius Potašenko, Lietuvos tautinės mažumos: Kultūros paveldas (Vilnius: Kronta), s. 111 (“Lietuvos karaimai” adlı bölüm).

yaşlar	50-59	50	19.4	34	25.8	16	12.8
üzeri	60 yaş ve	76	29.6	29	21.9	47	37.6

1997'deki toplam 257 Karayın ancak yüzde 12.4'ünü 16 yaşdan küçük çocuklar teşkil ediyordu. Litvanya'nın çeşitli yerlerinde yaşayan Karayların dağılımı şöyleydi (Karayların büyük çoğunluğu sırasıyla Başkent Vilnius, Trakai, and Panevėž şehirleridir):

	Toplam	16 yaş altı
Toplam	57	32
Vilnius	38	20
Trakai	65	9
Grigiškės (Trakai bölgesi)	6	1
Lentvaris (Trakai bölgesi)	4	1
Kaunas	4	-
Noreikiškės (Kaunas bölgesi)	4	-
Panevėž	31	1
Naujamiestis (Panevėž bölgesi)	2	-
Pasvalys	2	-
Šeduva (Radviliškis bölgesi)	1	-

1959 ve 1997 yılları arasında Karayların sayısında büyük azalışlar görülür:

	1959	1970	1979	1989	1997
Karayların toplam sayısı	423	388	352	289	257
Yerli halk nüfusuna oranları	0.02	0.01	0.01	0.01	0.01

Harviainian'a göre, 1989'da kendini millet olarak Karay diye belirten 289 kişiden ancak yüzde 72.6'sı (210 kişi) ana dilinin Karayca olduğunu bildirmiştir.

1.9 Litvanya'da Karayların Yasal Kuruluşları:

1. **Litvanya Karaylarının Dinî Topluluğu** – Ülkede devlet tarafından resmen tanınmış 9 dinî kuruluştan biri ve 14. yüzyıl sonundan beri var olan Karayim Dinî Topluluğunun yasal devamı. Bu topluluğun başkanı en Yüce Haham sayılır (Ullu Hazzan). Mykolas Firkovičius'ün 2000'de ölümünden sonra, yerine Josif Firkovič

Litvanya Karaylarının Ullu Hazzan'ı oldu. Dr. Kobeckaitė "Karaimler dinî ibadet sırasında anadilini kullanan dünyadaki tek Türk boyudur" diye haklı olarak övünür.(Kobeckaitė 2003: 13)

2. **Litvanya Karayim Kültürel Derneği** – 1988. yıldan bu yana etkinliklerde bulunuyor. Genel Üyelik Konseyi ve konsey tarafından seçilen başkanlık heyetinden oluşur. Başkanlık heyeti başkanı seçer. Derneğin şimdiki başkanı Karina Firkavičiūtė'dir.¹⁰

1.9 Mykolas Firkovičius

Ullu Hazzan Mykolas Firkovičius'ün kişisel hayatı Karay ailelerinin Karay dili ve kültürünü korumaya çalışarak onu genç kuşaklara nasıl aktarmaya uğraştıklarına iyi bir örnek sayılır. Firkovičius, kendi kendine Karayca öğrenme kitabına yazdığı önsözde bize bu konuda iki önemli ipucu verir:

"Bana gelince, ben Karaycayı ailemde çocukken ve Trakai'da savaş öncesi okulda öğrendim ve ayrıca Kenesa [tapınak]'da duydum. Kendi dil bilgimi artırmak ve artık kullanılmayan eski şekilleri yeniden canlandırmak için 18 ve 19. yüzyıl elyazmalarını inceledim. Bu eski elyazmaları karşılaştırmalı olarak inceleyince, daha eski yazmalara gidildikçe, dil daha arılaşıyor ve ödünç kelimeler daha da azalıyor. Günümüze kadar korunarak gelen halk edebiyatı örnekleri de kendilerinin eski köklerini ve başka Türk dilleriyle yakınlıklarını gösteriyorlar."(Firkovičius 1996: 32)

1.10 Karay Yazı Dilinin Tarihi

Litvanya'da 17. yüzyıl ortalarından günümüze kadar Karay dili ve Karay millî benliğinin korunarak sürdürülmesinde öne çıkan aydınlar, bilginler, yazarlar ve şairler arasında özellikle aşağıdakileri anmak gerekir: Saliamonas Trakietis (1650-1735?), Abraham Firkovich (1786-1874), Markas Sultanskis (early nineteenth century), Simonas Kobeckis (1865-1933), Hadji Seraya Khan Szapszal (1873-1961), Mojsiejus Pileckis (1874-1938), Simon Firkowicz (1897-1982), Jokūbas Maleckas (1889-1952), Šelumielis Lopato (1904-1923), Zenonas Firkovičius (1906-1958), Simonas Kobeckas (1911-1985), Michailas Tinfovičius (1912-1974), Mykolas Firkovičius (1924-2000).

Yirminci yüzyılın ilk yarısında, Karay dilinde çıkan yayınlarda bir patlama olmuştu: Moskova'da **Karaimskaia Zhizn** (Karayim Hayatı) 1911-1912 arasında, Luck'ta **Karay Awazy** (Karay Sesi) 1931-1939 arasında, Polonya'nın Wilna şehrinde Polonya dilinde **Myśl Karaimska** (Karayim Düşüncesi) 1924-1939 arasında, Karayca **Sahyšymyz** (Düşüncemiz) 1927'de, Litvanya'da Panevžys şehrinde **Onarmach** (Gelişme) 1937-1939 arasında.

1.11 İstanbul Karayları

İstanbul'daki Karayların tarihi çok eskidir. Bizans zamanında birkaç kez kovulan Karaylar İstanbul'un fethinden sonar Fatih Sultan Mehmet tarafından yeniden şehre getirilerek, Hasköy ve Karaköy civarına yerleştirilmişlerdir. Karaköy semt adı da "Karay Köyü" sözünün kısaltarak "Karaköy" biçimini almasıyla olmuştur. İstanbul

¹⁰ Bilgi için bak.: www.daugenis.mch.mii.lt/paveldas2000. Dernek haberleşme bilgileri: www.lkkbpostakas.lt.

Karayları uzun zamandır Türkiye Türkçesini kullanıyorlar. Çoğunlukla Kırmılı Karayların İstanbul'da hazzan olarak dinî liderlik yapmış olmasına rağmen, İstanbul Karaylarının herhangi bir dönemde Karayca bilip bilmedikleri konusunda bilgi yoktur (Kuzgun 1993, Altınkaynak 2006). 1980'lerde 100 kişi olan Karayların bugün 50 kadar olduğu bildiriliyor. Kırım Karaylarından bir grup 2005 yılında İstanbul'a yaptıkları gezi sonunda, "Türkiye Karaitleri" adlı bir fotoğraf albumü yayınladılar (Kefeli-Lebedeva 2005).

1.12 Karaybilim: Karayca Üzerine Araştırmalar

Uppsala Üniversitesinden Gustov Peringer (1651-1710) 1691'de Litvanya'ya yaptığı araştırma gezisinde Karaycanın bir Türk dili olduğunu bilimdünyasında ilk kez söylemiş oluşu dolayısıyla Karayca üzerine eğilen ilk bilgin sayılabilir. Ondan günümüze kadar Karayca ve Karaylar üzerine çalışan bilginler arasında şu kimseler öne çıkar:

Wilhelm Radloff (1837-1918), Carl Foy (1856-1907), V. Munkacsi (1860-1937), Vladimir Gordlevskiy (1876-1956), Tadeusz Kowalski (1889-1948), Ananiasz Zajaczkowski (1903-1970), Włodzimierz Zajaczkowski (1914-1982), Nikolay Baskakov (1905-1996), Saadet Çağatay (1907-1989), Omeljan Pritsak (1919-2006), Aleksandr Dubinski (b. 1924), Mykolas Firkovičius (1924-2000), ve Kenesbay Musaev (b. 1931). Son yıllarda da aşağıdaki bilginler Karayca ve Karayimler konusunda önemli çalışmalar yaptılar: Finlandiya'da Tapani Harviainen, İsveç'te Éva Ágnes Csató, Litvanya'da Halina Kobeckaitė ve Karina Firkavičiūtė, Polonya'da Henryk Jankowski, Ukrayna ve Kırım'da Valentin Kefeli, Emilia I. Lebedeva ve Vadim Miriyev, Türkiye'de Şaban Kuzgun, Yaşar Kalafat, Özlem Kazan, Erdoğan Altınkaynak, Tülay Çulha, Timur Kocaoğlu ve Selma Gülsevin (Bu yazı sonundaki kaynakçada bu kimselerin çalışmalarının çoğu veriliyor).

Kırım'daki Karaylar "Kırım Karayimlerinin Uluslararası Enstitüsü" (Mezhdunarodnyi Institut Krymskikh Karaimov / International Institute of Crimean Karaims) adlı bir enstitüyü 2003'te ABD'de kurdular. Onun Kırım'ın Simferopol (Akmescit) şehrinde bir şubesi bulunuyor: www.karaim-institute.narod.ru. Enstitünün bu Kırım şubesi çok sayıda kitap, ve risale yayımladı ve ayrıca eski yayınların elektronik versiyonlarını hazırladılar.

Éva A. Csató, David Nathan ve Karina Firkavičiūtė birlikte **Spoken Karaim** (Konuşulan Karayimce) adlı bir CD hazırladılar. Bu CD metin, resim, video ve ses kayıtları ile desteklenmiş olarak Litvanya'daki Karaylar ve Karay dili, dilbilgisi, telaffuzu konusunda çok yararlı bilgiler içeriyor.

Prof. Csató aynı zamanda 2000'den başlayarak Karayim Yaz Okulları'nı yönetti birkaç yıl.¹¹ TRT yakında Ukrayna (Kırım), Polonya, Litvanya ve Türkiye'deki Karayları kapsayan belgesel film hazırladı.¹²

¹¹ İlk Karayim Yaz Okulu Trakai (Lithuania)'da 30 Haziran – 8 Temmuz 2000'de, ikincisi Trakai ve Feodosya'da (Kırım) Haziran 2004'te, üçüncüsü Trakai'da 19-30 Haziran 2005'te ve dördüncüsü Trakai'da Temmuz 2006'da yapıldı. Bu yaz okuluna Litvanya, Polonya ve Ukrayna'dan katılımlar oluyor. Multimedia CD "Spoken Karaim" şu adresten satın alınabilir: Hans Rausing Endangered Language Project, Department of Linguistics, School of Oriental and African Studies: www.hrelp.org.

¹² TRT İstanbul Müdürü Zafer Karatay & Neşe Karatay tarafından hazırlanan ve benim danışmanlık yaptığım Karay belgeseli 2007 içinde TRT2 tarafından yayımlanmıştır.

1.13 Karaycanın Geleceği

Amerikalı gazeteci Charles Carlson Litvanya Karaylarının önde gelen genç kuşak temsilcisinden Karay dilinin yaşayıp yaşamayacağı konusundaki düşüncesini sorduğunda müzikolog Karina Firkavičiūtė'nin verdiği yanıt oldukça ilginçtir:

“Evet, demek isterim, eğer biri iyimser olmasa da, biz gerçekte iyimser olmak zorundayız, yoksa hiç bir şey yapamazsınız. Belki topluluğumuz çok küçük oluşu insanı kötümser edebilir, ancak unutmamak gerekir, eğer siz kötümserseniz, o zaman insane olarak var olamazsınız. İyimser olmak zorundasınız, bu yüzden iyimseriz ve başkalarını daha da iyimser yapmak için çabalıyacağız. Olumlu ruh halinde olmamız gerekiyor, çünkü bundan başka kurtuluş çaresi yoktur.”(Carlson 2003)

Bu içten ve kararlı yanıtın belirttiği gibi, Karaylar gibi çok az sayıdaki bir topluluğun kendi anadilini canlandırabilmesi ve yaşatması için o topluluğun her bir kişinin bu iş için kararlı olması ve ayrıca dışardan bu topluluğa yardım eli uzatılması gerekiyor. Litvanya'daki Karay topluluğu arasında anadili Karaycayı gerek yazı dili ve gerekse konuşma dili olarak en iyi bilen ve bu alanda çok sayıda dinî, kültürel ve dilbilgisi kitapları hazırlayan merhum Ullu Hazzanlar Mykolas Firkovičius ile Mark Lavrinovičius'lerin ölümünden sonra, Karay topluluğu Karay dilini bir süre daha yaşatabilecek ve onu genç kuşaklara akkratabilecek midir?¹³ Bu günlerde Mark Lavrinovičius'ün kızı Diana Lavrinovičius babasının basılmadan kalmış eserlerini yayımlamayı sürdürüyor.

KAYNAKLAR

BERTA Arpad, (1998), “West Kipchak Languages” **The Turkic Languages** (Hazırlayanlar: Lars Johanson and Éva A. Csató). London: Routledge, 1998; s. 301-317.

CSATÓ Eva, (2002a), “Karaim: A high-copying Language”, **Languages Change. The Interplay of Internal, External and Extra-Linguistic Factors** [=Contributions to the Sociology of Languages 86] (Hazırlayanlar: M.C. Jones and E. Esch). New York & Berlin: Mouton de Gruyter, s. 315-327.

CSATÓ Eva, (2000b), “Syntactic code-copying in Karaim”, **The Circum Baltic Languages: Their Typology and Contacts** (Hazırlayanlar: Ö. Dahl and M. Koptjevskaja-Tamm). Amsterdam: John Benjamins, 265-277.

ÇULHA Tülay, (2006), **Karaycanın Kısa Sözcükleri: Karayca-Türkçe Kısa Sözlük**. İstanbul: Dil ve Edebiyat Dizisi.

ÇULHA Tülay, (2013), **Kırım Karaycasının Katık Mecmuası**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları (İlk baskısı: 2010).

¹³ Mykolas Firkovičius'un vefatından önce onunla 1999 yılında yaptığımız ortak bir çalışmada Mykolas Firkovičius'dan 800 kadar Karayca günlük konuşma cümlesi derlenmişti. Bu derlemenin tamamı Kocaoglu 2006 adlı kitapta verildi ve bu yazının sonundaki “Metinler” bölümünde ondan bazı seçmeler verildi.

ÇULHA Tülay, (2017), **Seyfü'l-Müluk İle Bediü'l-Cemal Hikayesi (Kırım Karay Rivayeti)**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

FİRKOVIČIUS Mykolas, (1989), **Karay jyrlary**. Vilnius: Lietuvos Kultūros Fondas Karaimu Kultūros Bendrija.

DUBÍNSKÍ Aleksander, (1994): **Caraimica: Prace Karaimoznawcze** (Hazırlayanlar: Tadeusz Majda). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog.

FİRKOVIČIUS Mykolas, (1993), **Karaj koltchalary**. Vilnius: lietuvos rašytoju sąjungos leidyka.

FİRKOVIČIUS Mykolas, (1994a) "Karaims in Lithuania" **Baltic News** (Lithuen), March 1-15: s. 34-35.

FİRKOVIČIUS Mykolas, (1994b), **David bijniñ machtav čozmachlary: Psalmės**. Vilnius: Danielius.

FİRKOVIČIUS Mykolas, (1996) **Mien karajče ürianiam**. Vilnius: Danielius.

FİRKOVIČIUS Mykolas, (1998) **Karaj diñlilarniñ jalbarmach jergialiari**, vol. 1. Vilnius. Baltos lamkos.

FİRKOVIČIUS Mykolas, (1999) **Karaj diñlilarniñ jalbarmach jergialiari**, vol. 2. Vilnius. Baltos lamkos.

FİRKOVIČIUS Mykolas, (2000) **Şelomonun maşallary**. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

FİRKOVIČIUS Mukolas, (2001) **Karaj Kalendary / Karaimų Kalendorius 2001-2051**. Vilnius: yayınevi yok.

GÜLSEVİN Selma, (2016), **Karay Türklerinin Dili (Troki Dialekti)**. Ankara: Türk Dil Kurumu yayınları.

JANKOWSKÍ Henryk, (2003) "On the Language Varieties of Karaims in the Crimea" **Studia Orientalia**, Vol. 95, s. 109-130.

Karaimsko-russko-polskii slovar. 1974: (Hazırlayanlar: Seraya Shapshal, Nikolay Baskakov, Ananiasz Zajaczkowski), Moskova: İzdatels'tvo Russkiy Yazık.

Karaj Awazy (Glos karaima) 1931-1939 (12 sayı). Lusk (Mikrofilim yazarın arşivinde).

KAZAN Özlem, (2002) Litvanya Karaylarına Ait Dini Metinler, I-IV. İstanbul: Marmara Üniversitesi [Doktora Tezi].

KOCAOĞLU Timur, (2006), **Karay: The Trakai Dialect**. Munich: Lincom Europa Academic Publishers.

KOCAOĞLU Timur, (2007) "Karay Türkçesi Yaşatılabilecek mi?" **I. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı –Bildiriler-**. Cilt III, s. 1369-1398. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

KOCAOĞLU Timur, (2007) "Karayca: Türk Dilinin Kaybolmakta Olan Bir Kolu" **Omeljan Pritsak Armağanı / A Tribute to Omeljan Pritsak** (Hazırlayanlar: Mehmet Alpargu ve Yücel Öztürk). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları; s. 237-282.

Kocaoğlu Timur, (2008), "Karay (Karaim) Syntax in the Works of the Late Hazzan Mykolas Firkovičius (1924-2000)" **Orientas Lituvos Didžiosios Kunigaikštijos Visuomenės Tradicijoje: Totoriai ir Karaimai / Orient in the Social Tradition of the Grand Duchy of Lithuania: tatars and Karaims** (Hazırlayanlar: Tamara Bairašauskaitė, Halina Kobeckaitė, Galina Miškinienė). Vilnius: Vilniaus Universiteto Leidykla; s. 189-194.

Kowalski Tadeusz, (1926), "Język Karaimski" **Mysl Karaimska**, No. 1 (3: 3-7).

Kowalski Tadeusz, (1929b), **Karaimsche Texte im Dialekt von Troki: Eingeleitet, erläutert und mit einem karaimisch-polnisch-deutschen Glossar versehen**. Cracow: Nakladem Polskiej Akademji Umiejetnosci.

LAVRĪNOVĪCH Markas, (2011), Karaiml, Karaimskiy äzlk. In: **Avaldan Kieliasigia: iz dalökogo prošlogo v buduščee**. Trakay, 2011. 80 s. 6)

LAVRĪNOVĪCH Markas, (2012) : **Urus-Karaj Siožliugiu / Russko-Karaimskiy slovar'**. Trakai.

LAVRĪNOVĪCH Markas, (2013), **k 75-letiü so dnä rojdeniä. Rossiyskaä türkologiä. Moskva-Kazan'**: Rossiyskaä Akademiä nauk, otdelenie istoriko-filologičeskikh nauk, rossiyskiy komitet türkologov. Nr 1(8), 2013. s. 120-125. 5)

LAVRĪNOVĪCH Markas, (2017), **100 karaj tiliniñ üriatiuviü: Troch karaj sioziü**. (100 urokov karaimskogo äzlk: trakayskiy dialekt). Trakay, 2017.

MUSAEV Kenesbay, (1964), **Grammatika karaimskogo yazyka: Fonetika i morfologija**. Moskova: Nauka.

MUSAEV Kenesbay, (1977), **Kratkiy grammaticheskiy ocherk karaimskogo yazyka**. Moskova: Nauka.

MUSAEV Kenesbay, (2004), **Sintaksis karaimskogo yazıka**. Moskova: Rossiyskaia Akademiya Nauk: Institut Yazıkoznaniya.

PRĪTSAK Omeljan, (1959), "Das Karaimische" **Philologiae Turcicae Fundamenta**, cilt. I:318-340. Wiesbaden: Frans Steiner Verlag

ZAJACZKOWSKI Ananiasz, (1965), **Karaims in Poland: History, Language, Folklore, Science**. La Haye: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe Warszawa/Mouton & Co..

ZAJACZKOWSKI Ananiasz, (1965), "Die Karaimische Literature" **Philologiae Turcicae Fundamenta**, vol. II: s. 793-801. Wiesbaden: Frans Steiner Verlag.